

تحلیل علایق ژئوپلیتیکی ایران در قفقاز

سرویس قفقاز/خبرگزاری آران
خبرگزاری آران / سرویس قفقاز :

دکتر یوسف زین‌شاهی؛ العابدین، استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت، جغرافیای سیاسی

چکیده

قفقاز به لحاظ تاریخی، فرهنگی و طبیعی تحت نفوذ تمدن ایرانی بوده و به واسطه تسلط حاکمیت کمونیسم بر این منطقه، تحمیل قراردادهای مرزی و گسترش سیاست‌های SHY& خاص به دنبال ایجاد شکاف و فاصله بین ایران و اقوام ساکن در منطقه قفقاز همواره در صدد جلوگیری از گسترش نفوذ ژئوپلیتیک ایران بوده است. اما، بر اساس قواعد ژئوپلیتیکی، این ارتباط و وابستگی متقابل میان ایران و منطقه قفقاز در باطن هرگز گسسته نشد. با فروپاشی حاکمیت کمونیسم در اتحاد جماهیر شوروی (سابق)، علایق ژئوپلیتیکی متقابل میان ایران و منطقه قفقاز احیا شد و اکنون، به نظر می‌SHY& رسد به رغم فشارهای قدرت SHY&؛ های منطقه SHY&؛ ای و فرمانتقه SHY&؛ ای در ایجاد شکاف میان ایران و قفقاز روابط ایران با کشورها و ملت‌های SHY&؛ های این منطقه در حال تحکیم و تقویت است و با ظهور رویکردهای جدید ژئوپلیتیکی در جهان، به SHY&؛ خصوصاً ژئوآکونومی و ژئوکالچر اهمیت این رابطه بیش از پیش مهم SHY&؛ تر جلوه می‌SHY&؛ کند. در این رابطه، ایران می‌SHY&؛ تواند به واسطه قفقاز، ژئوپلیتیک خود را به شمال غربی گسترش دهد و بر اساس منافع ملی خود، بهره‌SHY&؛ برداری SHY&؛ های اقتصادی و فرهنگی داشته باشد. چراکه، منطقه قفقاز از لحاظ ویژگی‌SHY&؛ های ساختار قومی-نژادی و مذهبی اشتراکات متعددی با ایران دارد و شرایط و موقعیت طبیعی منطقه قفقاز نیز برقراری این ارتباط تنگاتنگ را ضروری و لازم می‌SHY&؛ نماید. با توجه به مطالب فوق، این سؤال مطرح است که علایق ژئوپلیتیکی ایران در منطقه قفقاز کدام SHY&؛ اند و چشم‌SHY&؛ انداز آن را چگونه می‌SHY&؛ توان ترسیم کرد؟ بر این اساس، فرض بر این است که با برجسته‌SHY&؛ شدن هویت SHY&؛ ها و پیامدهای آن در زمینه‌SHY&؛ های اقتصادی، فرهنگی و سیاسی علایق ژئوپلیتیکی ایران در منطقه قفقاز رو به تقویت خواهد بود و در این رابطه با موانع منطقه‌SHY&؛ ای و فرمانتقه SHY&؛ ای مواجه خواهد شد.

هدف از ارایه مقاله حاضر، تشریح و تبیین رابطه تحولات جدید منطقه قفقاز و منافع ملی جمهوری اسلامی ایران می‌SHY&؛ باشد.

واژگان کلیدی: ژئوپلیتیک، قفقاز، ایران، منافع ملی، ژئوکالچر، ژئوآکونومی، استراتژی.

مقدمه

قفقاز میدان رقابت و محل جنگ بسیار قدیمی سلسله‌SHY&؛ های حکومتی ایران و دولت‌SHY&؛ های یونان و بیزانس از هزاره اول پیش از میلاد بود. اما، از هنگام تسلط اتحاد جماهیر شوروی (1921) و سقوط آن (1991)، قدرت مانور ایران و ترکیه در قفقاز به حداقل رسید (کریمی‌SHY&؛ پور، 1379، 59). سقوط اتحاد جماهیر شوروی باعث ایجاد منطقه ژئوپلیتیکی نوینی در مرزهای شمالی ایران گردید و ایران را با مجموعه‌SHY&؛ ای از رقابت‌SHY&؛ ها، فشارها و فرصت‌SHY&؛ های جدید در حوزه ژئوپلیتیکی قفقاز روبه‌SHY&؛ رو نمود. در حوزه قفقاز، ایران همواره به دنبال تحقق علایق ژئوپلیتیکی زیر می‌SHY&؛ باشد:

- نفوذ و نقش‌SHY&؛ یابی منطقه‌SHY&؛ ای؛

- ایجاد محیط امنیتی باثبات؛

- رقابت راهبردی با ترکیه در منطقه؛

- قابلیت نفوذ مدل اسلامی در منطقه توسط ایران با مدل سکولار ترکیه؛

- مرکزیت رابطه با روسیه؛

- پایدارسازی حضور سیاسی در منطقه؛

- گسترش روابط تجاری اقتصادی.

از سوی دیگر، با توجه به مسایل مذکور، در این حلقه سه حوزه تعارضی خاص را می‌SHY&؛ توان تشخیص داد که بر علایق ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران اثرگذار خواهد بود:

- برخورد و تعارض منافع ایران با ترکیه و روسیه در خصوص نقش‌SHY&؛ یابی منطقه؛

- حوزه تعارض ترکیه و روسیه در خصوص نقش‌SHY&؛ یابی منطقه‌SHY&؛ ای و همچنین اقدام ترکیه در راستای گسترش محیط امنیتی غرب به رهبری امریکا؛

- برخورد تعارضی امریکا و روسیه در منطقه (سیف‌SHY&؛ زاده، 1384، 194).

1- تحول در مفهوم ژئوپلیتیک

ژئوپلیتیک [1] از زمان وضع واژه آن از نظر مفهومی و نیز موقعیت اجتماعی و علمی دچار فراز و نشیب شده و از حالتی شناور در موضوعات مورد اطلاق نیز برخوردار بوده است. این واژه در بین جغرافیدانان، سیاستمداران حرفه‌SHY&؛ ای، نظامی‌SHY&؛ ها و متخصصین علوم سیاسی و روابط بین‌SHY&؛ الملل رواج داشته و دارد. از دهه هفتاد و هشتاد قرن بیستم به این طرف ژئوپلیتیک دچار بازخیزی شده و از رواج چشمگیری برخوردار شده است (حافظ‌SHY&؛ نیا، 1385، 21) که از پیامدهای آن رواج دو مفهوم ژئوآکونومی و ژئوکالچر است که در ذیل به توضیح آنها می‌SHY&؛ پردازیم:

1-1 مفهوم ژئوآکونومی

اواخر جنگ سرد، عده‌SHY&؛ ای از محققین با توجه به تحولات پیش‌SHY&؛ آمده مفهوم جدیدی به نام ژئوآکونومیک [2] را وارد عرصه تحلیل‌SHY&؛ های نظام جهانی نمودند. دلایلی که منجر به تمرکز بر اصطلاح ژئوآکونومیک گردید عبارتند از:

1- ارایه طرح گلاسنوست [3] از طرف گورباچف [4] که اصلاحات اقتصادی شوروی را مد نظر قرار می‌SHY&؛ داد.

2- اهمیت‌SHY&؛ یابی روزافزون کشورهای دارنده منابع انرژی و قدرت اقتصادی در صحنه نظام بین‌SHY&؛ المللی.

3- وابستگی روزافزون قدرت‌SHY&؛ های جهانی به منابع انرژی

با توجه به دلایل فوق، از دهه 80 محققین بسیاری به تحقیق در زمینه موضوع ژئوآکونومیک اقدام نموده‌SHY&؛ اند. ادوارد لوت‌SHY&؛ واک [5] نیز از جمله کسانی است که به ساخت دستور زبان تجارت تأکید می‌SHY&؛ نماید و آن را جایگزین منطق تضاد گذشته قرار می‌SHY&؛ دهد (مولای، 1382، 2-160). او خبر از آمدن نظم جدید بین‌SHY&؛ المللی در دهه 90 می‌SHY&؛ داد که در آن ابزارآلات اقتصادی جایگزین اهداف نظامی می‌SHY&؛ شوند، به عنوان وسیله اصلی که دولت‌SHY&؛ ها برای تثبیت قدرت و شخصیت وجودیشان در صحنه بین‌SHY&؛ المللی به آن تأکید می‌SHY&؛ کنند و این ماهیت ژئوآکونومی است.

ژئوپلیتیک سنتی در مباحث سرزمینی راهی بر ژئوآکونومی ارایه می‌SHY&؛ دهد. فروپاشی شوروی (سابق) که نمودی از عدم موفقیت ایدئولوژی کمونیستی و تفکر توسعه اراضی بود، نشان‌SHY&؛ دهنده این اصل اساسی است که به منافع اقتصادی شهروندان شوروی (سابق) کمتر توجه شده است. در حالی که جایگاه ژئوآکونومی ماوراء این اهداف تعیین می‌SHY&؛ شود. البته، نه به این معنی که ژئوآکونومی ناشی از کشورگشایی یا نفوذ دیپلماسی است بلکه به این مفهوم «که یکی از طرق دستیابی به کاربرد بالاترین مهارت‌SHY&؛ ها

- ازغندی، علیرضا(1382)، «سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران»، نشر قومس.
- امیراحمدیان، بهرام(1376)، «جغرافیای قفقاز»، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی؛shy&المللی.
- حافظ‌شیا، محمدرضا و محمدحسین افشردی(1381)، «تحلیل ژئوپلیتیک قفقاز؛ بستری برای تدوین سیاست خارجی مناسب‌شیا؛تر در منطقه، پژوهش‌های جغرافیایی، شماره 42، انتشارات دانشگاه تهران.
- حافظ‌شیا؛نیا، محمدرضا(1385)، «اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک»، پژوهشکده امیرکبیر.
- روشن، علی اصغر و نورالله فرهادیان(1385)، «فرهنگ اصطلاحات جغرافیای سیاسی- نظامی»، انتشارات دانشکده امام حسین(ع).
- سجادپور، محمد کاظم(1381)، «سیاست خارجی ایران: چند گفتار در عرصه‌های نظری و عملی»، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی؛shy&المللی.
- دارمی، سلیمه(1386)، «ناتو در قرن بیست و یکم»، انتشارات موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی؛shy&المللی ابرار معاصر تهران.
- سیف‌شیا؛زاده، سید حسین(1384)، «سیاست خارجی ایران»، نشر میزان.
- عزتی، عزت‌شیا؛الله(1380)، «ژئوپلیتیک در قرن بیست و یکم»، انتشارات سمت.
- غریاق زندی، داوود(1387)، «محیط امنیتی پیرامون جمهوری اسلامی ایران»، پژوهشکده مطالعات راهبردی غیر انتفاعی
- فرزین‌شیا؛نیا، زیبا(1388)، «کتاب سال 1387»، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی؛shy&المللی.
- کریمی‌شیا؛پور، یداله(1379)، «ایران و همسایگان(منابع تنش و تهدید)»، انتشارات جهاد دانشگاهی تربیت معلم.
- کوهن، سائول برنارد(1387)، «ژئوپلیتیک نظام جهانی»، ترجمه: عباس کاردان، موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی؛shy&المللی ابرار معاصر تهران.
- مجتهدزاده، پیروز(1379)، «ایده‌های ژئوپلیتیک و واقعیت‌های ایرانی»، نشر نی.
- محرابی، علیرضا(1386)، «ژئوپلیتیک و اندیشه حکومت در ایران، نشر انتخاب.
- مولایی، یوسف(1382)، «نقدی بر خواندنی‌های ژئوپلیتیک»، معاونت پژوهشی دانشکده امام باقر(ع).
- واعظی، محمود(1388)، «میانجی‌گری در آسیای مرکزی و قفقاز: تجربه جمهوری اسلامی ایران»، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی؛shy&المللی.
- هال‌شتاب، امانه‌نا(1379)، «سیاست ه فرهنگ، نظام متحده، حما، (؟)ت‌تتک ه (؟)کالحا، ت‌حمه: به اند،، نش ن.

.13

- [1]- Geopolitics
- [2]- Geoeconomics
- [3]- Glasnost
- [4]- Mikhail Sergeyevich Gorbachev
- [5]- Edward Lutwak
- [6]- Geoculture
- [7]- Immanuel Maurice Wallerstein
- [8]- Caucasus

1- انتقال لوله‌های نفت و گاز باکو- جیهان

بخش اقتصادی است». مهم‌تر از همه این که موقعیت مطلوب اقتصاد جهانی تنها به وسیله پیشرفت و توسعه نسل آینده در سیستم‌های هوایی و رایانه‌های و بیوتکنولوژی مواد جدید و خدمات مالی و ... ممکن خواهد بود و کماکان در این صحنه افرادی هستند که در موقعیت‌های جهانی قرار دارند و با ایجاد هماهنگی‌های جهانی موفق به کشف یک الگوی رهبری شده‌اند و شکست‌خورده‌ها کسانی هستند که صرفاً توجه به خطوط تولید دارند و در صورت گسترش بازارهای ملی‌شان تنها به حفظ تولید اقلام و مواد اولیه توجه می‌کنند(عزتی، 1380، 107).

2-1- مفهوم ژئوکالچر

اصطلاح علمی ژئوکالچر [6] از دو واژه ژئو به معنی زمین که منظور از آن سیاره زمین است و کالچر به معنی فرهنگ تشکیل یافته است. در ابتدا، ذکر این نکته ضروری است که وجود پیشوند ژئودر اصطلاح ژئوکالچر، پیش از هر چیز به طبیعت واحد، یکپارچه و به هم پیوسته سیاره زمین اشاره می‌کند. پس تحلیل ژئوکالچر در وهله نخست، مستلزم برخورداری از یک نگرش جهانی و سیاره‌های فرآیندهای فرهنگی است. از سوی دیگر، واژه ژئو دربردارنده مفاهیم متعدد و گوناگونی است که در واژگان جغرافیا و به ویژه در ادبیات جغرافیای سیاسی مدرن دارای کاربردهای وسیعی است(غریاق زندی، 1387، 149). والرشتاین [7] در کتاب خود نظام متحول جهانی، جایگاه ویژه‌های به مفهوم ژئوکونومیک و ژئوکالچر اختصاص داده است و بیان می‌کند؛ دارد که روابط کشورها بر اساس بده بستان‌های اقتصادی در حال تکوین است و تضادهای ژئوپلیتیکی به نفع منافع ژئوکونومیک در حال حل‌شدن می‌باشد(رک. والرشتاین، 1379).

بنابراین، ژئوکالچر، یعنی اهمیت دادن به عناصری چون فرهنگ، زبان، قومیت و مذهب در کنار سایر عوامل ژئوپلیتیکی است. به نظر می‌رسد، ژئوپلیتیک نوین ترکیبی از مفاهیم ژئوپلیتیک کلاسیک، ژئوکونومیک و ژئوکالچر باشد(روشن و فرهادیان، 1385، 130).

2- موقعیت ژئوپلیتیکی قفقاز

قفقاز [8] منطقه‌های کوهستانی واقع در جنوب و جنوب غربی روسیه و شمال غربی ایران است که از طرف غرب و جنوب غربی به دریای سیاه و ترکیه و از شرق به دریاچه کاسپین محدود شده است. مساحت این منطقه 440 هزار کیلومتر مربع است که به وسیله رشته کوه‌های قفقاز بزرگ(آب‌شیا؛پخشان) به دو قسمت جداگانه قفقاز شمالی و قفقاز جنوبی تقسیم شده است.

منطقه قفقاز شمالی عمدتاً در حیطه فدراسیون روسیه قرار دارد و قفقاز جنوبی شامل سه کشور آذربایجان، ارمنستان و گرجستان می‌شود. سلسله ارتفاعات قفقاز بزرگ در سمت شمال منطقه با طول بیش از 1200 کیلومتر از دریاچه کاسپین تا دریای سیاه همچون دیواره‌های مستحکم، قفقاز جنوبی را از دشت‌های جنوب روسیه جدا ساخته است. سلسله ارتفاعات تالش در جنوب شرقی و ارتفاعات قفقاز کوچک در حاشیه جنوبی و جنوب غربی منطقه، ارتفاعات جنوب منطقه را تشکیل می‌دهند که البته پیوستگی، بلندی و سختی سلسله قفقاز بزرگ را ندارند. سرزمین قفقاز همچون دهلیزی بین این دو رشته ارتفاعات از دریای سیاه تا دریاچه کاسپین قرار گرفته است(رک).

3- سابقه علایق ژئوپلیتیکی ایران در قفقاز

سابقه علایق ژئوپلیتیکی ایران در قفقاز به پیش از اسلام و دست کم به دوره ساسانیان بر می‌گردد و قدمتی فراتر از دو هزار سال دارد. حتی مورخان مسلمان بنای بسیاری از شهرهای این منطقه را به دست شاهان ساسانی دانسته بر آن تأکید ورزیده‌اند؛ شاهی مهم در بند، باکو، شیروان و شماخی از آن جمله می‌باشند. ارمنستان و گرجستان هم از دوره مادها و هخامنشیان به اشکانیان به تناوب تحت نفوذ و سیطره حکومت‌های ایران قرار داشتند و دودمان اشکانی بیش از یک سده بر گرجستان حکومت می‌کرد که با اشکانیان ارمنستان پیوند خونی داشتند. این کشورها را روس‌ها در سال‌های 1813 و 1828 از ایران گرفته و به اشغال خود درآوردند (مجتهدزاده، 1379، 394) و بر اساس استراتژی کمونیستی سعی بر قطع پیوند علایق ژئوپلیتیکی این منطقه با مناطق پیرامون به‌شماره‌های ایران داشت. اما، بر اساس قواعد ژئوپلیتیکی این علایق نه تنها از میان نرفت بلکه تقویت نیز گردید. بنابراین با فروپاشی شوروی (سابق) و استقلال جمهوری‌های قفقاز چین به نظر می‌رسد که ایران با توجه به امکانات ژئوپلیتیکی بتواند در منطقه قفقاز نفوذ هر چه بیشتری پیدا کند. به طور کلی، علایق ایران در حوزه قفقاز را می‌توان در مقوله‌های زیر خلاصه کرد:

1- احیای روابط سنتی با قفقاز با هدف جلوگیری از تهدیدزایی منطقه بر علیه امنیت ملی ایران و بهره اقتصادی و فرهنگی؛
2- تحصیل منافع ایران در دریاچه کاسپین و منابع نفت منطقه؛

3- بهره‌گیری از موقعیت ارتباطی قفقاز به عنوان جایگزین مسیر ترکیه برای ارتباط با اروپا؛

4- برگرداندن مسیرهای انتقال انرژی به مسیر طبیعی و اقتصادی ایران با هدف تقویت ثبات و سود اقتصادی؛

5- جلوگیری از شکل‌گیری روندهای تهدیدزا توسط آمریکا، ناتو و اسراییل در قفقاز (حافظ‌شیرازی، 1381، 19).

به این ترتیب، ایران پس از فروپاشی شوروی کوشید تا از رهگذر ارتباط و تماس مستقیم با کشورهای قفقاز، وارد این منطقه شده و بتواند حضور و نفوذ مستمری در منطقه بیابد. از این رو، ایران در نخستین اقدام پس از فروپاشی شوروی، جمهوری‌های تازه استقلال یافته از جمله سه کشور قفقاز را به رسمیت شناخت و وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران بلافاصله پس از اعلام استقلال از طرف این جمهوری‌ها، شروع به تأسیس نمایندگی‌های سیاسی خود در این کشورها کرد. اقدامات و تلاش‌های ایران در شرایط کاملاً متفاوتی از گذشته صورت می‌گرفت. ایران دیگر، نه تنها به سان گذشته درگیر مسایل داخلی نبود؛ بلکه، از وحدت و انسجام سیاسی نیز برخوردار بود. اقتدار سیاسی این اجازه را به ایران می‌داد تا در صحنه تحولات منطقه نقش موثری ایفا کند (واعظی، 1388، 126). در این راستا، علایق ایران در حوزه قفقاز را می‌توان در سه محور ژئوپلیتیکی، ژئواکونومیک و ژئوکالچر مورد مطالعه قرار داد.

3-1 علایق ژئوپلیتیکی ایران در قفقاز

فروپاشی شوروی (سابق) و تغییر و تحولات نوین ژئوپلیتیکی ناشی از آن برای ایران در برگیرنده فرصت‌های شگفت‌انگیز و تهدیدهایی بوده است. فروپاشی شوروی باعث ایجاد خلأ قدرت در قفقاز شده و تهدیدهای امنیتی جدیدی را متوجه ایران ساخت. به عبارتی دیگر، هر چند که با فروپاشی شوروی خطر حضور نظامی ابرقدرت شمالی از بین رفت ولی این خطر با حضور آمریکا و اسراییل و درگیری‌های داخلی در قفقاز به صورت دیگر ادامه پیدا کرد (ازغندی، 1382، 28). از طرف دیگر، منطقه قفقاز به جهت دارابودن دو کشور درگیر با یکدیگر، جمهوری اسلامی ایران را در وضعیت پیچیده‌تری قرار می‌دهد. پس از فروپاشی شوروی، مهم‌ترین پارامترهای تأثیرگذار بر اندیشه حکومت جمهوری اسلامی در قبال آذربایجان، عامل قومیت و ناسیونالیسم و در قبال ارمنستان ژئوپلیتیک و ژئواکونومی می‌باشد. آذربایجان از توان قومیت جهت متأثر ساختن اندیشه حکومت جمهوری اسلامی ایران برخوردار است. ولی هر دو دولت سیاست‌های محتاطانه‌ای و واقع‌گرایانه‌ای در قبال یکدیگر اتخاذ نموده‌اند. چنان که، اگر آذربایجان از جدایی‌طلبی آذری در ایران حمایت کند، جمهوری اسلامی حساسیت ویژه‌ای نسبت به بر هم خوردن هماهنگی قومی خود دارد (محرابی، 1386، 175).

قفقاز همواره برای ایران اهمیت ژئوپلیتیکی داشته است. پس از استقلال سه کشور جدید در قفقاز و با توجه به تحولاتی که پس از جنگ سرد به وجود آمد، بر اهمیت ژئوپلیتیکی این منطقه افزوده شد؛ به طوری که، برخی از صاحب‌نظران قفقاز را مکمل ژئوپلیتیکی ایران نامیده‌اند. ثبات و امنیت این جمهوری‌ها در دوران پس از استقلال برای کشورهای منطقه مهم است و ایران معتقد است که منافعش در منطقه، با ثبات کشورهای قفقاز ارتباط مستقیم دارد (واعظی، همان، 127).

3-2 علایق ژئواکونومیک ایران در قفقاز

اقتصاد ایران با جمهوری‌های قفقاز مکمل است و در زمینه نفت و گاز نیز می‌تواند همکاری داشته باشند. قفقاز یکی از محورهای ترانزیتی شمال- جنوب و یکی از محل‌های اتصال شریان‌های انرژی و حمل و نقل به اروپا محسوب می‌شود. مسیر ترانزیتی قفقاز به اروپا برای ایران از مزیت نسبی بیشتری نسبت به راه سنتی ترکیه برخوردار است. از مسیر قفقاز، ایران حدود 1000 کیلومتر به برخی از بازارهای اروپا نزدیک‌تر می‌شود. توسعه و شکوفایی اقتصادی در کشورهای قفقاز در راستای سیاست‌های اقتصادی منطقه‌ای ایران قرار دارد. بنابراین، ایران از آن استقبال می‌کند و معتقد است که این شکوفایی اقتصادی بازار جدیدی از کالا و خدمات را برای شرکت‌های ایرانی به وجود خواهد آورد (واعظی، همان). از طرف دیگر، به استثنای گرجستان دو کشور آذربایجان و ارمنستان در منطقه قفقاز محصور در خشکی هستند که راه ارتباطی اقتصادی آنها با جهان به طور مستقیم و غیر مستقیم از ایران می‌گذرد. این دو کشور برای گسترش مناسبات اقتصادی خود با جهان چاره‌ای جز استفاده از فضای ایران، ترکیه، گرجستان و روسیه ندارند. در این میان، ایران در یک موقعیت ارتباطی ویژه قرار دارد. چرا که، ترکیه فقط با ارمنستان هم مرز است و برای ارتباط اقتصادی خود نیازمند راه‌های ارتباطی ایران می‌باشد. روسیه همیشه از نظر تاریخی مشکل دسترسی به آب‌های آزاد را داشته است (سجادپور، 1381، 182).

3-3 علایق ژئوکالچر ایران در قفقاز

از دیدگاه ژئوکالچر نیز به دلیل پیشینه تاریخی، ایران از موقعیت و شرایط خوبی برخوردار است. هر یک از اقوام آذری، ارمنی و گرجی با ایران و فرهنگ ایران آشنا هستند و به فرهنگ ایرانی تعلق خاطر دارند. ضمن این که دومین کشور شیعه یعنی جمهوری آذربایجان در قفقاز قرار دارد و ارتباط نزدیک دو ملت ایران و آذربایجان می‌تواند تأمین‌کننده منافع دو کشور باشد (واعظی، همان). البته، علایق ژئوکالچر ایران در منطقه قفقاز جنوبی خلاصه نمی‌شود. در قفقاز شمالی به خصوص داغستان جزء علایق ژئوکالچر ایران می‌باشد. زیرا، اکثریت جمعیت این جمهوری خودمختار شیعه مذهب بوده و پیوند عمیقی با ملت ایران دارند. از طرف دیگر، اهمیت استراتژیکی این جمهوری که ایران از طریق دریاچه کاسپین می‌تواند با آن ارتباط برقرار کند مربوط به 75 درصد از مرز دریایی روسیه در دریاچه کاسپین است که جزء قلمرو سیاسی این جمهوری می‌باشد.

4- موانع تحقق علایق ژئوپلیتیکی ایران در قفقاز

فروپاشی اتحاد شوروی به این انتظار دامن زد که بازی بزرگ در آسیای مرکزی از نو تکرار شود، البته این بار میان ایران و ترکیه. منظور از بازی بزرگ یعنی اصطلاحی که نزدیک به

160 سال رواج داشت، رقابت خونین روسیه و انگلستان در سده نوزدهم میلادی برای کسب برتری در آسیای مرکزی و هند از البرز تا اورست، از دریای سیاه تا خلیج بنگال و از کوه‌های اورال تا گذرگاه خیبر بود. اما، آنان که می‌پنداشتند شاهد تکرار این بازی خواهند بود خطا می‌کردند. ایران و ترکیه از توانایی‌های لازم برای چنین رقابتی بی‌بهره‌اند چه آنها قدرت‌های منطقه‌های و نه جهانی‌اند. پس از سقوط امپراتوری شوروی، ترکیه به سرعت دست به گسترش نفوذ خود در قفقاز زد. علقه‌های تاریخی و عاطفی و نیز میل به تسلط یافتن بر بازارهای جدید این مناطق انگیزه‌بخش ترکیه بود. در این مورد غرب به‌خصوص ایالات متحده آمریکا نیز به دلیل هراس از گسترش بنیادگرایی اسلامی ایران پشتیبان حضور ترکیه در منطقه قفقاز بود. از طرف دیگر، موقعیت استراتژیک و ژئواکونومیک قفقاز، مرز فضای امنیتی مشترکی با اروپا ایجاد نموده که در نتیجه این منطقه از مرکزیت مهم اقتصادی و دالان حمل و نقل (نفت و گاز) را به خود اختصاص داده است؛ به گونه‌ای که برای روسیه و ناتو اهمیت نظامی زیادی دارد (دارمی، 1386، 214). بنابراین، حوزه قفقاز علاوه بر علایق ژئوپلیتیکی ایران و ترکیه در نظام جدید ژئوپلیتیکی جزء علایق ژئوپلیتیکی ایالات متحده آمریکا، روسیه، ناتو، و اسرائیل و ... قرار گرفته است که در مواردی منافع بازیگران مزبور در این حوزه با یکدیگر تضاد پیدا می‌کند. اما، در مقابل تحقق علایق ژئوپلیتیکی ایران همواره به عنوان عوامل بازدارنده عمل می‌کنند. تحولات اخیر در حوزه قفقاز از جمله اقدامات روسیه در مقابله با بنیادگرایی اسلامی چین و داغستان، حمایت ایالات متحده آمریکا از طرح فیل سفید [9]، گسترش ناتو به سوی قفقاز و تأسیس دفتر ناتو در قفقاز، حضور روزافزون اسرائیل در این منطقه و نیز طرح ناواکو همگی به عنوان موانع اصلی تحقق علایق ژئوپلیتیکی ایران در منطقه قفقاز محسوب می‌شوند (رک. کوهن، 1387، 445 و فرزین نیا، 1388، 50).

نتیجه‌گیری

قفقاز منطقه‌ای است که در گذشته جزء حوزه نفوذ ایران و از لحاظ تاریخی، فرهنگی و ایدئولوژی دارای قدمت مشترک با ایران بوده و به واسطه جنگ‌ها و تحمیل‌ها از ایران جدا شده و بر اساس استراتژی کمونیسیم سعی در متمایز ساختن این منطقه از ایران بوده است. اما پس از فروپاشی شوروی (سابق) این علایق نهفته و دیرینه بین ایران و قفقاز دوباره احیا شده و منطقه قفقاز به عنوان یکی از حوزه‌های ژئوپلیتیکی پیرامون ایران از اهمیت خاصی برخوردار شده است. از این رو، جمهوری اسلامی ایران از اولین کشورهایی بود که استقلال جمهوری‌های قفقاز را به رسمیت شناخت و مناسبات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و ... خود را با دولت‌ها و ملت‌های این منطقه برقرار ساخت. زیرا، به لحاظ ژئوپلیتیکی منطقه قفقاز به عنوان مکمل برای ایران محسوب می‌شود و ایران از طریق روابط با قفقاز می‌تواند ژئوپلیتیک خود را به سوی شمال غرب گسترش دهد. اما، ایران در این راستا ابتدا با موانعی چون ترکیه که از حمایت غرب به‌خصوص ایالات متحده آمریکا برخوردار است مواجه شد. از طرف دیگر، منطقه قفقاز به دلیل دارا بودن ذخایر انرژی و واقع‌شدن در مسیر لوله‌های نفت و گاز از اهمیت ژئواستراتژیکی و ژئواکونومیک برخوردار شده و جزء منافع قدرتهای منطقه‌های و فرامنطقه‌های و تلقی می‌شود. لذا، حضور ایالات متحده آمریکا و گسترش ناتو به طرف قفقاز و نیز حضور اسرائیل در این منطقه و جلوگیری روسیه از نفوذ و گسترش اسلام‌گرایی در حوزه قفقاز این فرصت مناسب ژئوپلیتیکی را از جمهوری اسلامی ایران گرفته است.